

**ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ПОТЕРПІЛОГО
ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

**THE PROCEDURAL STATUS OF THE VICTIM DURING
THE PRE-TRIAL INVESTIGATION**

Черняк Н.П.,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального процесу

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Михайлова О.Ю.,

курсант факультету підготовки

фахівців для органів досудового розслідування

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню процесуального статусу потерпілого під час досудового розслідування та процесу реалізації його прав, а також визначенню шляхів удосконалення цієї проблеми й аналізу позицій науковців.

Ключові слова: потерпілий, процесуальний статус, права та обов'язки, відшкодування шкоди.

Статья посвящена исследованию процессуального статуса потерпевшего во время досудебного расследования и процессу реализации его прав, а также определению путей совершенствования данной проблемы и анализу позиций ученых.

Ключевые слова: потерпевший, процессуальный статус, права и обязанности, возмещение ущерба.

The article focuses on the study of the procedural status of the victim during the pre-trial investigation and the process of implementation of his rights as well as on the ways to improve this problem and on the analysis of the opinions of scientists.

For four years the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter – the CPC of Ukraine) actively operates, the rules of which are reflected all the time in practical activities of employees of the authorities of pre-trial investigation. But even now there are some problems in implementing the rights of participants of the criminal procedure of Ukraine.

The relevance of this study is that during the investigation we can see the implementation of all the principles of criminal proceedings, such as the rule of the law, equality before the law and the courts, competition, and so on. But despite the fact that the Constitution of Ukraine and the CPC of Ukraine define these principles as fundamental, yet the status of the suspect and his situation dominate the victim in the criminal procedure.

This theme has been repeatedly investigated by scientists, they have revealed the problems of victim status in the criminal process and the ways to improve and solve the problems. Nevertheless, from 2012 the CPC of Ukraine, regarding the procedural status of the victim, was changed only where it concerns the definition who is recognized the victim in criminal proceedings.

The aim of the studied problem is to determine the ways to improve the status of the victim, the implementation of his procedural rights and obligations.

It should be noted that a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value. Human rights and freedoms of a person and their guarantees determine the content and direction of the state activities.

In modern criminal process, during the implementation of all principles of criminal proceedings, there are some problems concerning the implementation of the victim's rights, one of which is the fundamental right to get the refund for the damage caused by the crime, as well as other rights, including the right to participate actively in proving and to be informed on procedural decision-making or acts. These differences and shortcomings can be solved through legal empowerment of the rights of the victim and directing the preliminary investigation not only to punish the person guilty of the criminal offense but also to restore the violated rights.

Key words: victim, procedural status, rights and obligations, damage refund.

Уже чотири роки активно функціонує Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України, норми якого постійно відображаються в практичній діяльності працівників органів досудового розслідування. Але навіть зараз виникають деякі проблеми реалізації прав учасників кримінального процесу України.

Актуальність дослідження полягає в тому, що під час розслідування відбувається реалізація всіх принципів кримінального процесу, таких як верховенство права, рівність перед законом і судом, змагальність тощо. Але, незважаючи на те що Конституція України та КПК України визначають ці принципи як основоположні, все ж статус підозрюваного та його становище домінують над потерпілим у кримінальному процесі.

Питання визначення процесуального становища потерпілого в кримінальному провадженні неодноразово перебували в центрі уваги таких відомих процесуалістів, як Ю.П. Аленін, В.П. Бож'єв, В.Г. Буткевич, Л.В. Брусніцин, І.В. Гловюк, М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевий, К.Ф. Гуценко, С.В. Давиденко, Т.М. Добровольська, Л.Д. Кокорев, В.М. Кудрявцев, О.П. Кучинська, О.М. Ларін, П.А. Лупинська, В.Т. Малярєнко, О.Г. Мазалов, Л.Л. Нескороджена, І.Л. Петрухін, В.Г. Пожар, Т.І. Присяжнюк, В.Я. Понарін, В.М. Савицький, М.С. Строгович, М.І. Теплова, Н.Б. Федорчук та ін. Але з прийняттям у 2012 році нового КПК

України кримінальне процесуальне законодавство зазнало змін, зокрема, і щодо проблеми статусу потерпілого в кримінальному процесі.

Метою статті є визначення шляхів удосконалення статусу потерпілого, реалізації ним своїх процесуальних прав та обов'язків.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Тому особа, яка здійснює досудове розслідування, є представником держави щодо забезпечення прав і свобод особи та зобов'язана дотримуватись норм Конституції України під час кримінального провадження.

Захист прав і свобод особи також закріплює КПК України, який визначає, що захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини,

жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2]. Це є завданням кримінального провадження, а отже, обов'язком уповноваженої особи на здійснення досудового розслідування.

Варто зазначити, що ще за часів застосування Руської Правди приділялась увага інституту потерпілого, під яким розумілась особа, котрій було заподіяно моральних, фізичних або матеріальних збитків. Відповідно до Статуту кримінального судочинства 1864 року, у якому майже 40 статей присвячено правам і обов'язкам потерпілого, підставами для визнання особи потерпілим від кримінального правопорушення визнавалися її скарга або зроблене повідомлення, після подання яких порушувалось кримінальне провадження й особа набувала прав бути присутнім під час проведення всіх слідчих дій і з дозволу слідчого ставити запитання обвинуваченому й свідкам; виставляти своїх свідків; подавати докази; вимагати для себе видачі всіх протоколів і постанов; у будь-який час знайомитися з матеріалами справи та робити виписки з них тощо.

У КПК УСРР, затвердженому Всеукраїнським ЦВК 13 вересня 1922 року, а потім у КПК УСРР від 20 липня 1927 року не було статей, які б чітко визначали статус потерпілого, його права й обов'язки. Потерпілому за процесуальним законом, що діяв на той час, було надано право підтримувати обвинувачення лише в справах приватного обвинувачення, а в інших справах він брав участь в правах свідка й відрізнявся від нього лише тим, що мав право заявляти клопотання. У разі заподіяння потерпілому шкоди він мав право висунути цивільний позов, який розглядався одночасно з розглядом кримінальної справи в суді [4].

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року, передбачає основні засади визнання гідності жертв злочинів. Цей міжнародно-правовий акт визначає поняття «жертва», під яким розуміють особу, якій індивідуально або колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні пошкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальний збиток, або яку суттєво обмежено в її основних правах у результаті дії чи бездіяльності, що порушує чинні національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, які забороняють злочинне зловживання владою [4, с. 5].

Згідно з КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [2]. А отже, права й обов'язки потерпілого виникають із моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до кримінального провадження як потерпілого.

З огляду на принцип рівності сторін потерпілий має отримати всі права, якими наділений підозрюваний. Серед учасників кримінального провадження потерпілий повинен посісти одне з центральних місць. Проте, виходячи з порівняльного аналізу норм КПК України, можемо констатувати, що, незважаючи на те що законодавець визначив його процесуальний статус під час досудового розслідування й розгляду кримінального провадження в суді, права й обов'язки, все ж підозрюваному приділяється більша увага в процесуальному плані.

У положеннях КПК України, що стосуються прав та обов'язків учасників кримінального провадження, основна увага приділяється захисту прав, свобод і законних інтересів не потерпілого, а підозрюваного, обвинуваченого та підсудного. І це не дивно, адже в КПК України ключовою фігурою, навколо якої відбувається досудове роз-

слідування, є підозрюваний. Щодо доказування його вини здійснюються майже всі слідчі (розшукові) дії, застосовуються заходи забезпечення кримінального провадження. Потерпілий же фігурує лише як особа, завдяки якій правоохоронним органам стало відомо про вчинене кримінальне правопорушення щодо неї, та як особа, яка залучається до слідчих (розшукових) дій. А отже, вважаємо, що необхідно відновити баланс між правами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, з одного боку, й інтересами потерпілого – з іншого.

Варто наголосити, що в нормах КПК України, а саме в ч. 1 ст. 56, закріплено основні права потерпілого. Отже, протягом кримінального провадження потерпілий має право бути повідомленим про свої права й обов'язки; знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження й закінчення досудового розслідування; подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; заявляти відводи та клопотання; за наявності відповідних підстав – стосовно забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна й житла; давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому законодавством; мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження; на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом; знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, в порядку, передбаченому законодавством, у тому числі після відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 КПК України, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у разі закриття цього провадження; застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення у випадках, передбачених законодавством, а також користуватися іншими правами, передбаченими КПК України [2].

Із вищевикладеного можемо зробити висновок, що КПК України закріплює лише процесуальні права потерпілого. На нашу думку, основним правом потерпілого має стати право вимагати відновлення всіх його прав, а не тільки покарати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Це є дуже необхідним для потерпілого, адже навіть коли особу покарано за вчинення злочину, то зазвичай порушені права потерпілого не відновлені, а процес досудового розслідування завершений, потерпілий може подавати цивільний позов у межах кримінального провадження.

Особа, яка не висунула цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право висунути його в порядку цивільного судочинства [2]. Тобто це вже не буде стосуватися кримінального провадження, а виникатимуть відносини, які регулюються цивільним правом.

Тому існує необхідність більш повно реалізовувати право потерпілого на відшкодування завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди, як матеріальної, так і моральної. Це право повинен реалізовувати не тільки сам потерпілий, як це зазвичай і відбувається, а й особа, яка здійснює досудове розслідування. Дії особи, яка уповноважена на здійснення досудового розслідування, мають бути спрямовані передусім на захист прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження з дотриманням вимог чинного законодавства України. Виходячи з принципу верховенства права, можемо зробити висновок, що обов'язок у сприянні захисту прав і законних інтересів потерпілого потрібно покласти не тільки на судові й правоохоронні органи, а й на органи будь-якої гілки влади.

Аналізуючи питання участі потерпілого в доказуванні, свою думку висловлює С.В. Давиденко, який вважає, що кримінальне процесуальне законодавство має гарантувати не тільки дотримання прав потерпілого на своєчасне відшкодування (компенсацію) завданої кримінальним правопорушення шкоди, а і його активність щодо встановлення обставин, які входять до предмета доказування під час досудового й судового провадження [5]. Активна участь потерпілого та його представника в процесі доказування може виражатися, наприклад, у наділенні їх правом по-

давати докази про наявний чи можливий протиправний вплив на потерпілого.

Так, Д.М. Галушко вважає, що потерпілий має бути поінформований про затримання підозрюваного, обвинуваченого [6, с. 156], а також знати про застосування, зміну, скасування запобіжного заходу. Із цим положенням не можна не погодитись, адже потерпілий, на нашу думку, є основним учасником кримінального провадження, саме через його наявність у деяких випадках починається досудове розслідування. А отже, одна з головних фігур має бути проінформована про всі процесуальні рішення й дії в кримінальному провадженні, в якому вона є учасником.

Отже, враховуючи вищевикладені положення, можемо зробити висновок, що в сучасному кримінальному процесі під час утілення всіх принципів кримінального провадження виникають проблеми щодо реалізації потерпілим своїх прав. Одна з основних – це право на відшкодування шкоди, завданої злочинцем, а також інші права, серед яких право на активну участь у доказуванні та поінформованість про прийняття процесуальних рішень або дій. Ці розбіжності й недоліки можуть бути вирішені шляхом законодавчого розширення прав потерпілого та спрямування досудового розслідування не тільки на покарання особи, винної в учиненні кримінального правопорушення, а й на відновлення порушених прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%EA/96-%E2%F0>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> – ст. 2, 55, 56, 128.
3. Кримінальне процесуальне право України : [навчальний посібник] / [К.В. Беляєва, А.М. Бірюкова, В.І. Бояров та ін.] ; за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.А. Колесника. – К. : Юстиніан, 2014. – 573 с.
4. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29 листопада 1985 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_114.
5. Давиденко С.В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : [монографія] / С.В. Давиденко ; за наук. ред. Ю.М. Грошевого ; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. – Х. : ФІНН, 2008. – 296 с.
6. Галушко Д.М. Проблемы жертвы в науках уголовно-правового цикла / Д.М. Галушко // Тр. Моск. гос. юрид. акад. – М., 2002. – № 9. – С. 156.